

Дослідний дитячий будинок Я.Б.Резніка в м. Києві (1919-1929)

Світлана ШЕВЧЕНКО,

молодший науковий співробітник

лабораторії історії педагогіки

Інституту педагогіки АПН України

Початок 20-х років характеризувався масовими реформами в економіці, культурі й освіті. 1 липня 1920 р. Народний комісаріат освіти видав Декларацію УСРР про соціальне виховання дітей – своєрідну альтернативу Положенню про єдину трудову школу РСФРР (“Декларація Народного комісаріату освіти УСРР про соціальне виховання дітей” 1918) [3, 306]. У проголошеній Декларації соціальне виховання взагалі протиставлялося шкільному (а заодно й сімейному) вихованню [19, 652]. Школа розглядалась як застарілий залишок капіталістичної епохи, а сім’я – як суспільний осередок, що перебував у процесі розпаду [21, 100]. Тому на місце школи й сім’ї, як зазначалося в Декларації, мав прийти новий, “ідеальний” тип соціального виховання. “Дитячий будинок був призначений служити “маяком” соціального виховання, а всі інші установи соціального виховання (дитячі садки, клуби, школи й т. ін.) вважалися установами перехідного типу, які мали орієнтуватися на дитячий будинок і наближатися до нього” [19, 660].

Відповідно до ідеї соціального виховання та його практики ставилися такі важливі завдання:

- а) відмовитися від старої схоластичної школи;
- б) боротися за соціальне забезпечення й охоплення громадським вихованням величезної маси безпритульних, знедолених, осиротілих дітей;
- в) зробити виховання дітей справою всіх трудящих, усього вітчизняного суспільства [7, 280].

Народний комісаріат освіти віддавав перевагу соціальному вихованню дітей і підлітків у дитячому будинку як основній формі їхнього утримання. Так, з початком

становлення влади УСРР виникали дослідні дитячі навчально-виховні заклади, в основі яких лежало соціальне виховання, а не трудова школа.

У січні 1919 р. уряд Центральної Ради визнав „Єврейську культурно-просвітницьку організацію „Культур-Лігу”. Вона стала фундатором різних культурних установ, зокрема Дослідного дитячого будинку для знедолених єврейських дітей (керівник Я.Б.Резнік (рис.1)).

Рис.1.

„Культур-Ліга” відкривала та утримувала дитячі садки, притулки, навчальні заклади, бібліотеки, музеї, театральні та художні студії, хори, музичні школи, видавництво, Народний університет, педагогічну школу (семінарію), педагогічні курси для дорослих і підлітків та вечірню школу для дорослих, якою керував Я.Резнік (1920). Лише протягом 1919-1920 рр. „Культур-Ліга” в Києві утримувала близько 30 культурно-освітніх закладів (гімназії, вечірні школи, бібліотеки, клуби, Педагогічний музей, дві студії, музичні школи, різні курси, книго-

видавництво тощо) [10, 6]. Діяльність закладу мала багатофункціональний характер, задовольняла потреби національних меншин у соціальному, культурному, мовному, інформаційному, реабілітаційному та освітньому напрямках.

На кінець 1919 р. “Культур-Ліга” нарівні із просвітніми українськими організаціями була однією з найвідоміших єврейських культурно-освітніх організацій, що висвітлювала різноманітні навчально-виховні проблеми Дослідного дитячого будинку [10, 3]. У дитячому будинку працювали високопрофесійні викладачі – М.Зільберфарб (відомий єврейський педагог і засновник єврейської культурно-просвітницької організації „Культур-Ліга”), Д.Бергельсон (єврейський педагог і письменник), І.Добродушин (єврейський педагог, драматург і театрознавець), Н.Майзель (відомий єврейський педагог і один з організаторів асоціації мови ідиш, критик і літературознавець), М.Литваков (відомий єврейський педагог, драматург, колишній співробітник редакції „Киевской мысли”), а також Н.Аронсон (видатний єврейський скульптор), І.Куніна (відомий єврейський

мистецтвознавець), Е.Лойтер (відомий єврейський режисер) та Л.Резнік – рідний брат Я.Резніка [11, 457-458].

На той час Дослідний дитячий будинок був одним з п'яти організованих “Культур-Лігою”, подібних закладів, серед єврейських шкіл (перша третина ХХ ст.). Його знали не лише в Україні, а й за кордоном [1, 3; 20, 63].

Зміст роботи в єврейському дитячому будинку відповідав тим психолого-педагогічним напрямам, які склалися в дидактиці середини 20-х – на початку 30-х років. За Я.Резніком, він охоплював такі дисципліни, як рідна мова, українська, російська, польська, англійська та німецька мови, а також трудове навчання: для хлопчиків – майстерні, а для дівчаток шиття, вишивання та ведення домашнього господарства.

Комплексні шкільні програми того часу передбачали перехід від мовних і наочних методів до дослідницької роботи на основі спостережень, експериментів, моделювання. Дослідницькі роботи було перенесено й у навчально-виховний процес дитячих будинків. Особливо це стосувалося роботи в єврейському освітньому закладі як дослідницькому центрі педологічної станції, що в 1924 р. почала в ньому розробляти різні форми організації навчання. Саме відтоді заклад і став називатися Дослідним дитячим будинком. Я.Б. Резнік працював не лише в ньому, а й з 1924 по 1928 р. був науковим співробітником (певний час завідувачем) кабінету соціальної педагогіки Київської обласної педологічної станції, де також займався дослідною роботою з вивчення особливостей дітей шкільного віку) [13, 19].

Серед основних напрямів діяльності Дослідного дитячого будинку слід назвати такі: запровадження обов'язкового навчання; розширення й удосконалення навчально-матеріальної бази в кабінетах і лабораторіях; проведення (під керівництвом Педологічної станції) експериментів з дітьми молодшого і старшого шкільного віку (1924-1929); упровадження в навчальний процес українознавчих предметів: української мови і літератури, історії та географії України (ці предмети читалися і єврейською мовою); створення підручників для єврейської та національної школи; поліпшення фінансового забезпечення вчителів.

На розвиток дитячого будинку Я.Резніка значною мірою впливало спільно-політичне та соціально-економічне становище в Україні. По-перше, цей будинок був створений єврейською культурно-просвітницькою організацією “Культур-Ліга” для єврейських дітей. Він вважався своєрідним “маяком” соціального виховання безпритульних, сиріт, напівсиріт, знедолених дітей в Україні на початку ХХ ст. На той час потрібно було терміново вжити заходів щодо безпритульності дітей, у тому числі й єврейських. Завдання закладу полягало у створенні такої системи освіти, яка забезпечувала б рівні права національним меншинам. У Дослідному дитячому будинку Я.Б.Резніка створювалися сприятливі умови для навчання і виховання дітей-сиріт [6, 27]. Його вихованцями мали стати діти бідного єврейського населення, а точніше – діти “робітничого класу іудейської віри (єврейська віра)” [9, 132-501].

Навчання проводилося відповідно до віку дітей. Спочатку в дитячому будинку налічувалося понад 70 дітей [10, 15]. До нього приймали всіх бажаючих навчатися від 7 до 15 років. Більшість учнів вступали до закладу на початку навчального року у вересні, але частина зарахувань припадала й на весь період навчання аж до травня місяця.

По-друге Дослідний дитячий будинок Я.Б.Резніка був і навчально-виховним, і експериментально-дослідним закладом (1924-1929), на базі якого проводилося не лише навчання єврейською та українською мовами, а й експериментальні дослідження в молодших та старших класах. У ньому Педологічна станція здійснювала науково-дослідну роботу, і Я.Б.Резнік приділяв велику увагу розвитку думки, рефлексології і педології та комплексної системи навчання.

Слід зазначити, що основними завданнями педолого-педагогічної роботи в Дослідному дитячому будинку Я.Б.Резніка були: навчання учнів; виховна та профілактична робота з важкими дітьми, профорієнтаційна робота; робота з батьками та педагогами щодо ознайомлення їх з основами педології. Особлива увага зверталася на взаємозв'язок діагностичної роботи та педагогічної практики.

Я.Резнік надавав великого значення дослідженню соціальних факторів, що впливають на розвиток дитини. Він розробив таку систему навчання, яка визнавала

й поважала права дітей, а також створював відповідні умови для їх фізичного і розумового розвитку в навчально-виховному процесі. Я.Резнік проводив велику кількість експериментів під керівництвом Педологічної станції, яка ставила за мету розробити ефективні засоби виховання; вивчав психологію дітей, застосовував різноманітні форми навчання в навчально-виховному процесі школярів. Крім того, учений відстоював свою точку зору стосовно проблеми формування в учнів інтересу до навчання й експериментально доводив, що коли вчитель на уроці викликає у свідомості школяра суперечність між відомим і невідомим, то таким чином активізує його пізнавальну діяльність, збуджує інтерес до змісту певної роботи [18, 163]. На переконання Якова Резніка, щоб зацікавити дітей навчальною роботою, педагог сам має бути нею зацікавлений [17, 121].

Основним нормативним документом, що визначав організацію навчального процесу в Дослідному дитячому будинку Я.Б.Резніка, був навчальний план. Щороку складалися робочі навчальні плани з усіх предметів, які поступово удосконалювалися. Зміст і вимоги до знань та вмінь школярів визначалися навчальними програмами, що обов'язково узгоджувалися з Педологічною станцією. Саме в них проголошувалася необхідність забезпечення всебічного розвитку дітей, їхніх нахилів, здібностей, талантів, трудової підготовки, професійного самовизначення, а також формування загальнолюдської моралі, засвоєння визначеного суспільними, національно-культурними потребами обсягу знань про природу, людину, суспільство й виробництво [15, 14; 16].

Аналіз праць і діяльності Я.Резніка на початку ХХ ст. показує, що він сприяв започаткуванню в Україні полікультурного виховання через опанування учнями власної етнічної культури й розвитку толерантного ставлення до культур інших народів. Особливості педагогічної роботи з учнівським колективом; зміст, форми й методи навчання та виховання школярів він розкрив у таких працях, як “Взаимосвязь школы и родителей”, “Індивідуальний підхід” (1917) [22, 505]. Про навчально-виховний процес, експериментальні дослідження ідеться в працях “До нової школи” (1920), “Організація освітньої праці” (1921) та ін.

У Дослідному дитячому будинку Я.Б.Резніка на початку ХХ ст. застосовувалися такі методи навчання: бесіда, робота з підручником (книгою), розповідь учителя, письмові та графічні роботи, розповіді за малюнками, наочне навчання (демонстрації та ілюстрації). Грамоти навчалися за звуковим (аналітико-синтетичним) методом. Організовувалися заняття на шкільних ділянках, екскурсії, ручна праця. Застосовувалися різні види навчальної діяльності, оскільки потрібно було вибрати найефективніший.

У процесі навчання вчителі використовували навчальні книги не лише відомих єврейських, а й прогресивних вітчизняних педагогів К.Д.Ушинського, Л.М.Толстого та ін. У початкових навчальних класах учні навчалися єврейської (іврит, ідиш), російської, української та польської мов, вивчали природознавство та релігієзнавство, читали молитви, ознайомлювалися з національними традиціями. Протягом року у вихідні дні діти притулку вивчали талмуд-тору (єврейську віру). Особливо важливо, що вони не тільки здобували початкову освіту, а й одержували безкоштовну матеріальну підтримку: одяг, харчування.

Розвитку творчих здібностей школярів сприяли їхні виступи на різних святах. Характер вистав, танців та пісень мав патріотичне спрямування. При дитячому будинку працювали драматичний, літературний, математичний, фольклорний гуртки, діяли бібліотека та радіо, що створювало школярам відповідні умови для естетичного й розумового розвитку. Цей заклад передбачав закінчену середню освіту, виховував і готував до вступу у вищі навчальні заклади.

Основне завдання соціолого-педагогічних досліджень Я.Б.Резнік вбачав у виявленні таких видів діяльності й форм спілкування учнів з оточенням, які позитивно впливають на виховання (14, 27). Він наголошував на необхідності вдумливого добору об'єктів дослідження, врахування таких важливих факторів, як час, форми, місце проведення опитування, спостереження чи експерименту.

У своїх публікаціях учений зазначав, що, на жаль, частина педагогів-дослідників розпочинають свою дослідницьку роботу без достатньої підготовки, нерідко обмежуються використанням тільки одного методу набуття первинної

інформації – опитування, не поєднуючи його з іншими методами дослідження. Тільки деякі науковці, стверджував він, зіставляють здобуті ними дані із статистичними даними та з даними, отриманими іншими дослідниками, тоді як вірогідність висновків наукової роботи залежить від всебічного аналізу її результатів. За глибоким переконанням Якова Резніка, організувати навчання й виховання, покликане сформувавши покоління з моральною свідомістю, може лише вчитель, свідомий свого високого покликання. Учитель здатний оживити навчально-виховний процес своїм творчим духом, адже він є представником свого народу на численних педагогічних зібраннях, який вивчає новітню і світову теорію та практику навчання й виховання і на цій основі створює низку статей, де практично осмислює можливість використання свого досвіду.

Я.Б.Резнік був прихильником поєднання кількісних і якісних показників. Він з колегами Дослідного дитячого будинку намагався узагальнити здобуті результати. За словами Я.Б.Резніка, саме вони давали змогу робити окремі висновки, що виявляли нові аспекти загальної проблеми в навчально-виховному процесі.

У своїх працях Я.Б.Резнік наголошував на необхідності зазначити у висновках будь-якого соціолого-педагогічного дослідження умови здобуття тих чи інших даних, розкривати спосіб їх одержання, щоб відобразити питання колективної теми.

Цінність педагогічної спадщини Якова Резніка полягає не тільки в науковому обґрунтуванні процедури педагогічного дослідження. Дуже цінним є представлений у його публікаціях досвід застосування в 1922 р. комплексної системи навчання (на той час ще не затвердженої).

Питання комплексного викладання на початку 20-х років дуже часто обговорювалися на сторінках періодичної преси. Педагогічна думка цього періоду була зорієнтована на застосування та розвиток досягнень світової і вітчизняної науки. Практичні працівники використовували спостереження та аналіз статистичної інформації як головні методи одержання кінцевого результату проведеної роботи, науково-педагогічні працівники, особливо ті, хто дотримувався ідей педології, – широкий комплекс методів дослідження, обґрунтованість висновків тощо. Важливою особливістю наукової та педагогічної діяльності того часу була

творча співдружність науковців і практиків. Освітняни прагнули широко впроваджувати наукові напрацювання в навчально-виховний процес навчальних закладів.

У 20-ті роки в Україні працювали експериментальні навчальні заклади, але більшість наукових робіт були індивідуальними, хоча всі вони мали загальну спрямованість. Наприклад, заклад Я.Б.Резніка орієнтувався на розвиток особистості з урахуванням усього кращого з попередніх теорій та педагогічних систем.

Головною формою представлення результатів педагогічних пошуків були статті та програми Я.Б.Резніка (“Про комплексне викладання” (1923), “Комплексне викладання” (1924) та ін. [22, 505]; “Программы ГУСа в местечковой школе”, “Як вивчати нові програми” [5, 22]) щодо комплексної системи навчання за 1924-1925 рр., за якими навчалися не лише єврейські діти. Аналізуючи комплексну систему, Яків Резнік писав: “...вивчення комплексних тем треба розуміти як уміння орієнтуватися в явищах дедалі більшої складності, а знання – це лише засіб до набуття цих умінь...” [12, 35]. Програми Я.Резніка ґрунтувалися на підвищенні якості освіти навчання та виховання дітей.

Аналіз праць з питань комплексної системи навчання Я.Б.Резніка свідчить, що готових методик комплексної системи навчання на той час не було і педагогічний колектив Дослідного дитячого будинку на чолі з Яковом Борисовичем вів пошуково-методичну роботу. Цьому сприяли соціальні та управлінські умови. Освітняни мали можливість уносити значні зміни до навчально-виховного процесу. Друкування у пресі стимулювало бажання педагогів аналізувати, систематизувати й описувати досвід роботи. Це впливало на ефективність педагогічної діяльності як носіїв педагогічної думки, так і широкого кола читачів.

Одним з важливих напрямів педагогічного пошуку й досліджень у Дослідному дитячому будинку Я.Б.Резніка була розробка питань наближення школи до життя. Педагог глибоко задумувався над комплексним навчанням, зокрема поєднанням його із сільським та міським життям (“Математика из жизни” (1924), “У новой школе” (1924) та ін.). Він проводив експериментальні дослідження з усіх загальноосвітніх предметів, пов’язував їх із реальним життям; ставив за мету дати

дітям якнайбільше різноманітного матеріалу, щоб підвищувати рівень їхньої успішності, але без перевантаження. Про це свідчать праці Я.Б.Резніка “З досвіду дитячого будинку” (1924), “До нової школи” (1924), “З життя дитячого дому” (1924); у 1925 р. Я.Резнік видав брошуру “Освітня праця” та ін. [22, 505-506].

Можливість організувати навчання математики “за допомогою життя” вчений показав у математичних підручниках для молодших класів “Математика для сільської школи” та “Математика для міської школи” (1928). Ці підручники для трудової школи мали великі переваги над сучасними підручниками, оскільки були побудовані відповідно до життєвих умов. У цей час вийшло дві статті вченого в педагогічних журналах “Математичні знання в школі” та “Діти України” (1929) [22, 506].

Я.Б.Резнік був переконаний, що орієнтація на громадсько корисну роботу дітей як основний метод щоденної праці Дослідного дитячого будинку, як головну форму навчання цілком розв’язує проблему боротьби за успішність та багато інших болючих питань сучасної педагогіки. Про це свідчать його праці “На путях к новой школе” (1922), “Метод новой школы” (1923), “Организация и методы работы в пед. школе” (1923), “Организация освітньої праці у дитячому будинку” (1924), “У новой школе (Из опытной работы в детском доме)” (1924), “Об уклоне еврейской местечковой школы” (1926), “О дисциплине в детских домах (Методическое письмо)” (1928), “Вопрос о вопросах (К методике и технике опрашивания)” (1928), “Швейная машина как пособие в политехническом обучении (2 статьи)” (1929), “Письмо учителю о дисциплине в школе” (1930), “Общественно-полезный труд в школе (Методическое письмо)” (1930), „Расписание занятий в школе” (1933), „Проверочные испытания в школе” (1934), „Критерії оцінок знань” (1935), „Реакционные основы педагогического принципа” (1935), „Проблема домашних заданий в педагогическом исследовании” (1935), “Теорія і практика вчителів робочої школи” (1935) та ін. [22, 506].

Питання математики також займають одне з важливих місць у спадщині Я.Резніка. У своїх працях вчений критикував сучасний йому стан освіти, але критика була незначною – він намагався зробити свій внесок в удосконалення

системи освіти (створював обґрунтовані проекти нової школи, навчальні плани, програми, методичні та дидактичні матеріали, нарешті, сам у своїй практичній діяльності реалізував свої ідеї та прогресивні ідеї передових педагогів і психологів).

Педагогічна діяльність, творча спадщина й наукові доробки Я.Б.Резніка містять багато ідей, що можуть стати основою методологічного обґрунтування теорії і практики сучасної освіти.

Аналіз процесів розвитку системи освіти в Україні на початку ХХ ст. дає підстави стверджувати, що в кінці 1920-х років комуністичний уряд розпочав курс не тільки проти українського національного розвитку, а й проти акцентування уваги на окремішності національних меншин [21], зокрема й Дослідного дитячого будинку, який серед найважливіших здобутків розвитку мав такі: відкриття дитячої установи та її реорганізація; розробка затверджених Народним Комісаріатом освіти УСРР навчальних планів закладу; розробка й видання наближених до життя підручників з математики для сільської та міської школи, затверджених

Рис.2.

Рис. 3. шкіл, дитячих будинків. Досвід закладу показав повну

Міністерством освіти України, а також програм з математики для молодших школярів; створення нових навчальних планів і комплексних програм; створення умов для проведення експериментів на базі закладу; відкриття гуртків, які функціонували протягом десяти років

навчання; посилення ролі педагогічних

рад; видання підручників для єврейських та українських шкіл.

У 1929 р. робота в Дослідному дитячому будинку почала втрачати свою актуальність, і його було закрито у зв'язку з рішенням Комуністичної партії Радянського Союзу про ліквідацію національних секцій,

несумісність єврейської ініціативи, незважаючи навіть на її комуністичний характер, з партійним і державним режимом СРСР [8, 150].

Приміщення, де містився Дослідний дитячий будинок, збереглося й до нашого часу (рис.2). Фотокопія будівлі Дослідного єврейського дитячого будинку. Нині там знаходиться будинок дитячої творчості (рис.3).

Література

1. *Архітектурно-проектний договір №75-94. “Историческая записка. Ценна фоновая застройка нач. XX в. Усадьба по улице Ярославская, 40”.* – 1993. – 25 с.
2. *Данилов М.А. Процесс обучения в советской школе.* – М.: Высш. шк., 1968. – 299 с.
3. *Декларация Народного комиссариата просвещения УССР о социальном воспитании детей // Антология педагогической мысли Украинской ССР / Сост. Н.П. Калениченко.* – М.: Педагогика, 1988. – С. 306-310.
4. *ДАКО, ф. Р- 142, оп. 2, спр.52, арк. 9-9 зв.*
5. *Еврейские вести.* 1994. – №23-24 (67-68). – С.15-23.
6. *Історія культури України: Навч. посіб.* – К.: МАУП, 2002. – 3-тє вид., стереотип. – 256 с.
7. *Любар О.О., Стельмахович М.Г., Федоренко Д.Т. Історія української педагогіки.* – К.: Ін-т змісту і методів навчання МО України, 1999. – 356 с.
8. *Національні відносини на Україні у XX ст.* – К., 1994. – С. 150.
9. *Потерпілі від погромів (1920 р.).* – Фонд Р. 708, оп.1, спр. 377, арк. 541.
10. *Правда історії: діяльність єврейської культурно-просвітницької організації “Культурна -Ліга” у Києві (1918-1925): Зб. документів і матеріалів.* – К., 1995. – 168 с.
11. *Резник Липа Борухович. Резник Янкев Борухович // Рос. Еврей. энциклопедия: В 4-х т. / Под ред. А.И.Гаркави.* – М.: “Епос”, 1995. – Т. 2., Т. 3. – 680 с.

12. *Резнік Я.Б.* Комплексне навчання (З досвіду дитячого дому) / Рад. освіта. – 1923. – Ч. 2. – С. 34-44.
13. *Резнік Я.Б.* Організація навчальної роботи в дитячому будинку // Рад. освіта. – 1924. – № 3. – С. 17-26.
14. *Резнік Я.Б.* Організація освітньої праці. (З книги: До нової школи) // Рад. освіта. – 1924. – № 7. - С. 27-31.
15. *Резнік Я.Б.* Організація освітньої праці // Рад. освіта. – 1924. – № 3-4. – С. 1-14.
16. *Резнік Я.Б.* Освітня праця. (З книги: До нової школи) // Рад. освіта. – 1924. – № 9. - С. 11-18.
17. *Резнік Я.Б.* Психологические основы учебного процесса // Совет. педагогика. – 1941. – № 5. – С. 120-122.
18. *Резнік Я.Б.* Теория и практика учебного процесса: Дис. ... доктора пед. наук. – К., 1940. – 954 с.
19. *Сірополко С.О.* Історія освіти на Україні. – К., 2001. – 912 с.
20. *Стенограмма открытого партийного собрания Киевского педагогического института им. А.М.Горького 1948 г. (Я.Б.Резник).* – Отдел пропаганды и агитации, сектор науки и вузов. – Фонд 1, оп. 70, спр. 1822, 302 арк.
21. *Шаповал Ю.І.* Україна 1920-50-х років: Сторінки ненаписаної історії. – К.: Наук. думка, 1993. – 110 с.
22. *Reznic's Y.B.:* Biographical Dictionary of modern Yiddish literatyre. / Under red. F.I. Gorovskiy. – New York: Pergamon Press, 1981. – P. 505-506.